

Pembinaan Kaedah Penyelidikan Islam Berdasarkan Disiplin-Disiplin Ilmu Dalam Epistemologi Islam ¹

Shahir Akram Hassan²

Pusat Kajian Pengurusan Pembangunan Islam (ISDEV)

Universiti Sains Malaysia, Pulau Pinang

Tel: 04-653 2661; Faks: 04-653 2124

E-mel: shahirakram@usm.my / shahir_isdev@yahoo.com

ABSTRAK

Kaedah Penyelidikan Islam didefinisikan sebagai kaedah penyelidikan yang menggabungkan ilmu daruri dan dalil 'aqli dengan ilmu nazari dan dalil naqli serta menjadikan epistemologi (teori ilmu Islam) dan tasawur Islam sebagai tunjang utama dalam rangka untuk melaksanakan kajian terhadap Islam dan orang Islam. Jika epistemologi menjadi tunjang kepada Kaedah Penyelidikan Islam, maka adalah wajar Kaedah Penyelidikan Islam dibina berdasarkan disiplin-disiplin dalam epistemologi Islam itu sendiri. Kaedah Penyelidikan Islam yang dimaksudkan dalam kertas kerja ini dilihat daripada konteks reka bentuk kajian, kaedah pengumpulan data dan kaedah penganalisan data. Disiplin-disiplin dalam epistemologi Islam seperti ilmu tafsir, ilmu tajwid, ilmu qiraat, ilmu hadith, ilmu aqidah, ilmu *usul al-fiqh*, *qawa'id fiqhyyah*, proses penfatwaan, dan sebagainya perlu menjadi tunjang dalam pembinaan kaedah Penyelidikan Islam. Persoalannya, apakah disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam yang dapat digunakan dalam pembinaan kaedah penyelidikan berteraskan Islam? Bagaimanakah disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam boleh diaplikasikan dalam Kaedah Penyelidikan Islam? Kertas kerja ini akan menjawab persoalan-persoalan sebelum ini melalui dua objektif. Pertama, mengenal pasti disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam. Kedua, menganalisis penggunaan disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam untuk diaplikasikan dalam pembinaan Kaedah Penyelidikan Islam. Kertas kerja ini akan dibuat menggunakan kajian perpustakaan dan analisis kandungan. Hasil kajian ini mendapati disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam sama ada ilmu syariah atau *'aqliyah* berpotensi untuk diaplikasikan dalam ketiga-tiga bahagian utama dalam kaedah penyelidikan Islam iaitu reka bentuk kajian, kaedah pengumpulan data dan kaedah analisis data.

Kata kunci: *Disiplin ilmu, epistemologi, Kaedah Penyelidikan Islam, reka bentuk kajian, kaedah pengumpulan data, kaedah penganalisan data, Sains Kemasyarakatan Islam*

¹ Kertas kerja yang dibentangkan di *Konferensi Internasional Pembangunan Islami (KIPI 3)*, anjuran bersama PusKAPI, Universitas Jember dan ISDEV, Universiti Sains Malaysia, pada 21 hingga 23 September 2016, di Universitas Jember, Jember, Indonesia.

² Shahir Akram Hassan ialah Pensyarah Kanan di Pusat Kajian Pengurusan Pembangunan Islam (ISDEV), Universiti Sains Malaysia (USM), Pulau Pinang.

PENDAHULUAN

Kertas kerja ini bertujuan untuk membincangkan pembinaan kaedah penyelidikan Islam menggunakan disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam. Kaedah penyelidikan disini dimaksudkan dengan kaedah penyelidikan berteraskan Islam. Kaedah penyelidikan berteraskan Islam merupakan satu kaedah penyelidikan dari perspektif sains kemasyarakatan Islam yang dibina berteraskan ilmu-ilmu *turath* Islam seperti ilmu aqidah, *usul al-fiqh*, *qawa'id fiqhiyyah*, proses penfatwaan, ilmu hadith, dan tidak ketinggalan ilmu-ilmu berteraskan al-Qur'an seperti ilmu tafsir, ilmu tajwid, ilmu qiraat.

Persoalannya, apakah disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam yang dapat digunakan dalam pembinaan kaedah penyelidikan berteraskan Islam? Bagaimanakah disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam boleh diaplikasikan dalam Kaedah Penyelidikan Islam? Kertas kerja ini akan menjawab persoalan-persoalan sebelum ini melalui dua objektif. Pertama, mengenal pasti disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam. Kedua, menganalisis penggunaan disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam untuk diaplikasikan dalam pembinaan Kaedah Penyelidikan Islam.

Dengan menggunakan kaedah kepustakaan dan analisis kandungan, kertas kerja ini akan membincangkan sekurang-kurangnya lima perkara. Pertama, Kaedah Penyelidikan Islam. Kedua, Teori Ilmu dalam Epistemologi Islam. Ketiga, Disiplin-disiplin ilmu dalam Epistemologi Islam. Keempat, analisis pembinaan Kaedah Penyelidikan Islam menggunakan disiplin-disiplin ilmu dalam Epistemologi Islam. kelima, kesimpulan.

KAEDAH PENYELIDIKAN ISLAM

Dalam menjalankan penyelidikan berkenaan Sains Kemasyarakatan, kaedah penyelidikan yang dominan yang diguna pakai kini ialah Kaedah Penyelidikan Lazim. Sesebuah penyelidikan dalam bidang Sains Kemasyarakatan dilihat tidak

sempurna melainkan merujuk kepada kaedah penyelidikan lazim seperti karya Neuman (2011), Blaikie (2008 & 2009), Weathington, Cunningham & Pittenger (2010), Ahmad Mahdzan Ayob (2005), Chua Yan Piaw (2006), Yin (2009), Zamaliah Mahmud (2009), Sabitha Marican (2005) dan lain-lain. Karya-karya tersebut merupakan antara rujukan terkini dalam kaedah penyelidikan yang menerangkan cara-cara menjalankan penyelidikan dengan betul. Ticehurst dan Veal (1999) menerangkan penyelidikan dari perspektif Sains Kemasyarakatan dan Pengurusan ialah penyelidikan yang dikendalikan menurut peraturan dan konvensi sains, iaitu mengikut logik dan penilaian sistematik.

Untuk memastikan sesebuah penyelidikan boleh diterima sebagai saintifik, banyak karya dihasilkan untuk membantu dalam memberi kaedah penyelidikan yang sesuai bagi menjalankan penyelidikan antaranya ialah seperti Adler dan Clark(2008), Weathington, Cunningham & Pittenger (2010), Tuckman (1999), Ticehurst dan Veal (1999), Yin (2009), Neuman (2011), Blaikie (2008 & 2009) yang merupakan karya di peringkat antarabangsa mahupun peringkat nasional seperti karya-karya Ahmad Mahdzan Ayob (2005), Sabitha Marican (2005), Chua Yan Piaw (2006), Zamaliah Mahmud (2009), dan Mokhtar Ismail (2011).

Karya-karya tersebut memberi sumbangan yang tersendiri dalam membentuk sebuah penyelidikan yang saintifik dan sistematik. Kesemuanya memberikan panduan sekurang-kurangnya dalam tiga komponen penting dalam kaedah penyelidikan iaitu reka bentuk kajian, kaedah pengumpulan data dan kaedah analisis. Ada karya yang memberikan panduan penuh dalam menjalankan dan menulis sesebuah penyelidikan seperti karya Adler dan Clark (2008), Neuman (2011), Blaikie (2009), Ahmad Mahdzan Ayob (2005), Sabitha Marican (2005), dan Chua Yan Piaw (2006). Manakala ada yang menumpukan kepada aspek tertentu dalam penyelidikan seperti Blaikie (2008) dan Mokhtar Ismail (2011) yang menumpukan kaedah menganalisis data kuantitatif. Yin (2009) pula menumpukan kepada kajian yang melibatkan kajian kes. Ada juga karya yang ditulis berdasarkan bidang yang tersendiri seperti karya Weathington, Cunningham & Pittenger (2010), sebuah karya dalam bidang gelagat dan Sains

Kemasyarakatan, Ahmad Mahdzan Ayob (2005) karya untuk bidang sosio ekonomi, Tuckman (1999) untuk bidang pendidikan dan Ticehurst dan Veal (1999) merupakan karya kaedah penyelidikan dalam bidang perniagaan.

Namun sebenarnya, kesemua karya tersebut terdiri daripada tiga komponen dalam menjalankan penyelidikan iaitu reka bentuk kajian, kaedah pengumpulan data dan kaedah penganalisan data. Reka bentuk kajian ialah rangka dan struktur penyelidikan yang digunakan untuk mencapai objektif kajian. Kaedah Pengumpulan data ialah kaedah-kaedah yang digunakan untuk mengumpul data dalam menjalankan kajian. Kaedah pengumpulan data yang tepat adalah penting bagi memastikan hasil kajian yang akan dicapai dapat memenuhi objektif yang ditetapkan. Kaedah penganalisan data pula merupakan kaedah yang digunakan bagi menganalisis data-data yang telah dikumpulkan bagi mencapai tujuan dan objektif kajian yang telah ditetapkan.

Dalam penyelidikan, reka bentuk kajian adalah penting kerana ia akan memberikan pola dan menentukan kaedah pengumpulan data yang akan digunakan. Kaedah pengumpulan data pula perlu dijelaskan bagi memberi gambaran bagaimana sumber-sumber data dalam kajian diperoleh. Kajian yang mempunyai sumber data yang tepat dan diyakini akan mendorong meningkatkan kebarangkalian dalam menghasilkan keputusan kajian yang tepat. Begitu juga dengan kaedah penganalisan data. Dengan kaedah analisis data yang tepat, ia membawa kepada sebuah analisis yang baik dalam menjawab persoalan kajian.

Muhammad Syukri Salleh (2008) menyatakan bahawa kaedah penyelidikan lazim tidak sesuai untuk mengkaji sesuatu berkaitan Islam paling kurang kerana tiga sebab. Pertama, tasawur dan epistemologinya berbeza dengan Islam. Kedua, alat yang tidak mencukupi untuk memahami realiti sosial dan ketiga, ia boleh membahayakan akidah. Perkara ini disokong oleh Sulaiman Noordin (1992) dan Mustafa Helmi (2005) yang menimbulkan bahawa tamadun Barat memisahkan ilmu dan dogma agama. Oleh yang demikian kaedah penyelidikan lazim menolak konsep tauhid (tasawur Islam) dan tidak menerima wahyu sebagai satu sumber

ilmu dalam epistemologi (Sulaiman Noordin (1992)). Hanya akal yang menjadi pertimbangan dalam semua perkara dibantu oleh panca indera. Perkara ini dapat dilihat dengan jelas apabila timbul persoalan tentang asal-usul manusia. Dari mana manusia datang, untuk apa manusia diutuskan dan ke mana manusia kembali (Mustafa Helmi, 2005). Apabila wahyu ditolak, maka kekeliruan akan timbul. Sebarang jawapan yang tidak membawa kepada Allah SWT, akan menjerumuskan kepada atheism. Inilah yang dimaksudkan oleh Muhammad Syukri Salleh (2008) bahawa kaedah penyelidikan lazim boleh membahayakan akidah. Puncanya ialah tidak bertunjangan kepada tasawur dan epistemologi Islam.

Atas dasar ini, majoriti pemikir Islam seperti Fazlur Rehman Faridi (1999), Irfan Ahmad Khan (1996), Jamil Farooqui (1999), Mohammad Rafiuddin (1996), S.M Yunus Gilani (1996), Sayyid Zainul Abedin (1996), Khalid Yahya Blankinship (1999), Muhammed Mumtaz Ali (2008) Muhammad Syukri Salleh (2008; 2011a), dan Rahimin Affandi Abdul Rahim (2002) yang memahami permasalahan kaedah penyelidikan lazim menyeru supaya kaedah penyelidikan Islam dibina.

Oleh sebab itu, dibina kaedah penyelidikan Islam berasaskan ilmu-ilmu Islam yang terdahulu. Kaedah Penyelidikan Islam didefinisikan sebagai kaedah penyelidikan yang menggabungkan ilmu daruri dan dalil 'aqli dan ilmu nazari dan dalil naqli serta menjadikan epistemologi dan tasawur Islam sebagai tunjang utama dalam rangka untuk melaksanakan kajian terhadap Islam dan orang Islam (Mohd Syahmir Alias, 2014)

Namun karya pemikir-pemikir tersebut seperti Fazlur Rehman Faridi (1999), Irfan Ahmad Khan (1996), Jamil Farooqui (1999), Mohammad Rafiuddin (1996), S.M Yunus Gilani (1996), Sayyid Zainul Abedin (1996), Khalid Yahya Blankinship (1999), Muhammed Mumtaz Ali (2008), Muhammad Syukri Salleh (2008, 2011), dan Rahimin Affandi Abdul Rahim (2002) hanya membincangkan permasalahan berkenaan falsafah dan tasawur. Sehingga kini, seperti yang telah ditimbulkan oleh Muhammad Syukri Salleh (2008), masih belum banyak karya yang

membincangkan aspek teknikal dalam penyelidikan terutamanya reka bentuk kajian, kaedah pengumpulan data dan kaedah analisis data. Sekiranya ada pun ianya masih lagi diperingkat awal dan terpisah-pisah.

Kalau ada pun karya yang cuba mendalami aspek teknikal untuk membina kaedah penyelidikan Islam adalah seperti karya Farid al-'Ansari (2008), Ahmad Sunawari Long (2011), 'Abd al-Wahhab Ibrahim (1993), Louay Safi (1996), Mustafa Helmi (2005), Muhammad Muhammad 'Amziyan (1991), H. Abuddin Nata (2008), Shahir Akram Hassan (2015), Nur Ilani Mat Nawawi (2012), Mohd Syahmi Mohd Miswan (2014) dan Mohd Syahmir Alias (2014).

Ahmad Sunawari Long (2011) dan Farid al-'Ansari (2008) cuba untuk membina kaedah penyelidikan Islam dan memasukkan ilmu-ilmu Islam dalam kaedah penyelidikan. Namun sebagaimana yang telah disebut oleh Muhammad Syukri Salleh (2008), Ahmad Sunawari Long (2011) memasukkan aspek teknikal yang diambil dari Barat dengan berhujahkan bahawa ianya adalah ilmu alat dan tidak bertentangan dengan Islam tanpa menghuraikan aspek tasawur dan epistemologi dengan jelas. Farid al-'Ansari (2008) pula hanya memberi pendapat berkenaan permasalahan berkenaan kaedah penyelidikan dalam Sains Kemasyarakatan dari sudut Islam sahaja. Dari sudut teknikal beliau hanya menyebut langkah-langkah praktikal seperti cara memilih tajuk, membuat jadual penulisan, cara memilih rujukan, cara menulis nota kaki dan seumpamanya.

'Abd al-Wahhab Ibrahim (1993) juga menghasilkan karya seumpama Farid al-'Ansari (2008) dengan menerangkan langkah-langkah praktikal namun pada bahagian kedua buku beliau, 'Abd al-Wahhab Ibrahim (1993) menyenaraikan senarai rujukan-rujukan yang sesuai mengikut bidang dalam pengajian Fiqh Islam seperti rujukan-rujukan dalam Fiqh, Fiqh Perbandingan, Usul Fiqh, Istilah-istilah Fiqh, Kaedah-kaedah Fiqh dan Biografi Ulama-ulama Fiqh.

Hal ini berbeza dengan Louay Safi (1996), Mustafa Helmi (2005) dan Muhammad Muhammad 'Amziyan (1991) yang cuba mencadangkan sesuatu yang baru ke

arah perkembangan kaedah penyelidikan Islam. Muhammad Muhammad 'Amziyan (1991) di awal penulisannya mengkritik dan menyatakan kesan negatif kaedah penyelidikan lazim. Yang membezakan beliau dengan penulis lain ialah beliau menyenaraikan tujuh kaedah umum untuk kaedah penyelidikan Islam. Tujuh kaedah umum tersebut ialah pertama, keperluan untuk menetapkan batasan kepada Sains Tabii dan Sains Kemasyarakatan. Kedua, keperluan meletakkan wahyu sebagai salah satu dari sumber rujukan dan sumber ilmu dan Sains Kemasyarakatan. Ketiga, keperluan untuk tetap berada dalam mazhab Islamiyyah yang bertunjang Tauhid. Keempat, keperluan membebaskan daripada sebarang perbalahan peribadi, kecenderungan pemikiran dan ideologi. Kelima, keperluan untuk iltizam dalam pandangan teori. Keenam, keperluan menetapkan apa yang tetap dan apa yang berubah, dan ketujuh, keperluan mengatasi sebarang penafsiran peribadi dan tetap dalam menerangkan secara menyeluruh.

Louay Safi (1996) pula datang dengan satu percubaan untuk membincangkan dengan lebih mendalam tentang kaedah penyelidikan Islam dalam bidang Sains Kemasyarakatan. Beliau cuba membawa beberapa teknik penyelidikan menurut Islam dalam seperti analisis teks dari sudut bahasa dan Usul Fiqh contohnya *bayan*, kejelasan teks, ungkapan, struktur, terminologi teks dan terminologi wacana, *ta'wil* dan bahasa metafora, *ta'lil*, penetapan '*illah* dan *ikhtilaf* dan '*ijma*'. Begitu juga pada bab yang ketiga dibawa kaedah-kaedah ilmu Mantik yang sesuai dijadikan kaedah penyelidikan Islam. Beliau menerangkan definisi ilmu, logik, konsep, peraturan membuat definisi, pernyataan, jenis-jenis pernyataan, kategori, pernyataan bersyarat, hujah silogisme, kekeliruan, induksi dan sebahagian besar dari kaedah penaakulan dalam ilmu mantik. Louay Safi (1996) merupakan pengarang yang paling banyak menyenaraikan teknik-teknik penyelidikan Islam tetapi masih memerlukan penambahan dari aspek teknikal-teknikal lain yang dapat memenuhi keperluan sebuah kaedah penyelidikan dan dari segi penerangan.

Berbeza dengan Louay Safi (1996) yang mencadang dan mengiktiraf mantik sebagai salah satu kaedah untuk penyelidikan Islam, Mustafa Helmi (2005)

bermula dengan mengkritik mantik mengikut pandangan Ibn Solah dan Ibn Taymiyyah yang mengharamkan mempelajari mantik. Namun beliau menegaskan bahawa terdapat kaedah yang hampir serupa dengan mantik sebelum datangnya mantik ke Tanah Arab iaitu kaedah Usul Fiqh. Kaedah Usul Fiqh telah wujud secara tidak langsung dalam Fiqh umat Islam sejak zaman Ibn ‘Abbas dan Imam al-Syafi‘i menjadi penyusun kepada ilmu Usul Fiqh. Apa yang menariknya, selepas itu Mustafa Helmi (2005) meletakkan kaedah ulama dalam empat bidang penting dalam Sains Kemasyarakatan iaitu psikologi, akhlak, kemasyarakatan dan politik. Kesemua kaedah umum itu merungkai persoalan penting dalam setiap bidang tadi. Kaedah itu adalah berdasarkan hanya daripada al-Qur’an dan Hadith. Sebagai contohnya dalam bidang ilmu psikologi, beliau menjawab persoalan asas setiap manusia. Manusia datang dari mana? Untuk apa manusia diciptakan? Dan ke mana manusia pergi selepas mati?

Selain itu, karya H. Abuddin Nata (2008) dilihat cuba memberi satu dimensi baru kepada kaedah penyelidikan Islam. Tajuknya memberi gambaran seperti sebuah buku yang lengkap dalam kaedah penyelidikan Islam. Beliau menggariskan kaedah-kaedah penyelidikan daripada segenap disiplin ilmu dalam Islam bermula kaedah penyelidikan Tafsir, Hadith Falsafah Islam, Ilmu Kalam, Tasawuf, Fiqh, Politik, Sejarah dan Pendidikan Islam. Namun, buku tersebut hanya menggariskan secara ringkas usaha-usaha dan pendekatan ulama-ulama yang terdahulu dalam disiplin-disiplin ilmu Islam yang disebutkan tadi.

Selain daripada karya-karya yang sedia ada, terdapat usaha secara komprehensif yang cuba dijalankan oleh Pusat Kajian Pengurusan Pembangunan Islam (ISDEV), Universiti Sains Malaysia untuk membina Kaedah Penyelidikan Islam yang diwar-warkan. Perkara ini dapat dibuktikan dengan kajian-kajian yang dijalankan oleh Shahir Akram Hassan (2010), Nur Ilani Mat Nawi (2012), Mohd Syahmi Mohd Miswan (2014), Shahir Akram Hassan, Wan Mohd Khairul Firdaus Wan Khairuldin (2014) Mohd Syahmir Alias (2014) dan Nor Hanani Ismail (2015). Kajian-kajian tersebut merupakan antara contoh usaha membina kaedah penyelidikan Islam daripada ilmu Islam, walau pun ia dilihat dikaji secara

terpisah. Maksud terpisah di sini ialah kajian-kajian ini hanya membincangkan sebahagian daripada komponen tertentu daripada kaedah penyelidikan Islam yang tiga tadi iaitu reka bentuk kajian, kaedah pengumpulan data dan kaedah penganalisan data.

Dari sudut reka bentuk kajian Nur Ilani Mat Nawi (2012) dan Wan Mohd Khairul Firdaus Wan Khairuldin (2014) cuba mengkaji apakah yang boleh membentuk reka bentuk kajian berdasarkan ilmu-ilmu yang sedia ada dalam Islam. Nur Ilani Mat Nawi (2012) mencadangkan algebra diaplikasi dalam penyelidikan berteraskan Islam. Menurut beliau, algebra ini merupakan kelompokan rumus algebra yang dicipta oleh ulama Islam yang bernama al-Khawarizmi. Ia didapati sesuai digunakan untuk menyelesaikan permasalahan perkiraan dalam Islam terutamanya berkenaan perkiraan harta pusaka. Kajian ini juga mendapati algebra menepati tasawur dan epistemologi Islam dan sesuai digunakan untuk kaedah penyelidikan berteraskan Islam. Kajian Wan Mohd Khairul Firdaus Wan Khairuldin (2014) pula cuba mencadangkan aplikasi proses penfatwaan dalam Kaedah Penyelidikan Islam. Antara perbincangan beliau adalah untuk mengaplikasikan proses penfatwaan yang empat iaitu *taswir*, *takyif*, *ta'sil* dan *al-hukm* dalam membentuk satu reka bentuk kajian yang berasaskan proses penfatwaan terutamanya jika sesuatu kajian itu melibatkan hukum.

Dari sudut kaedah pengumpulan data, sekurang-kurangnya dua kajian telah siap dijalankan. Namun kedua-duanya berasaskan kepada kaedah pengumpulan hadith. Kajian Shahir Akram Hassan (2010) mencadangkan kaedah pengumpulan Hadith diaplikasi dalam kaedah pengumpulan data ketika menjalankan penyelidikan berkaitan Islam dan orang Islam dan kajian Nor Hanani Ismail pula lebih menumpukan kepada kaedah kesahan dan kebolehpercayaan data menggunakan kaedah *Naqd al-Hadith*.

Bagi kaedah penganalisan data pula, sekurang-kurangnya kajian Shahir Akram Hassan (2014) dan Mohd Syahmi Mohd Miswan (2014) telah berjaya disiapkan. Kajian Shahir Akram Hassan (2014) cuba mengaplikasi kaedah penaakulan

mantik dalam kaedah penyelidikan Islam. Sekurang-kurangnya terdapat lima kaedah penaakulan mantik yang dapat diaplikasi secara langsung dalam menjalankan kajian iaitu, pertama, kaedah menggambarkan sesuatu melalui '*alfaz*, *mafahum* dan *masadaq*. Kedua, kaedah mendapatkan gambaran menyeluruh melalui *nisbah*. Ketiga, kaedah pendefinisian menurut ilmu mantik. Keempat, kaedah membina kenyataan dan proposisi yang benar melalui *tasdiq*. Kelima, kaedah menilai kenyataan dan proposisi yang benar atau salah melalui *taqabal* dan '*akas*. Mohd Syahmi Mohd Miswan pula mengkaji penggunaan *dilalah* sebagai satu kaedah dalam menganalisis data, terutamanya analisis ke atas teks. Beliau membincangkan bagaimana hendak menganalisis teks dalam menjalankan penyelidikan berkaitan Islam menggunakan ilmu *dilalah* daripada ilmu usul fiqh. Jika dilihat, kedua-dua kajian ini cuba meneroka kaedah penganalisan data daripada ilmu-ilmu yang telah ada dalam Islam.

Walau pun penumpuan diberikan kepada tiga komponen utama dalam menjalankan penyelidikan iaitu reka bentuk kajian, kaedah pengumpulan data dan kaedah penganalisan data, kajian pada peringkat tasawur kajian tidak diabaikan. Misalnya Mohd Syahmir Alias (2014) cuba merungkai konsep saintifik dalam penyelidikan berkaitan Islam berdasarkan hasil kerja saintis Islam Ibn al-Haytham melalui kitabnya *al-Manazir*. Beliau berjaya menemukan konsep saintifik Ibn al-haytham yang selaras dengan kehendak Islam dari sudut epistemologi, tasawur, peralatan analisis, ontologi dan matlamat.

Daripada kajian-kajian terdahulu, walaupun dapat dilihat giat usaha dijalankan bagi membina Kaedah Penyelidikan Islam, namun setakat ini, usaha dilakukan dalam disiplin-disiplin ilmu yang terpisah. Tidak diketahui setakat manakah usaha dilakukan untuk memahami disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam secara menyeluruh bagi membina Kaedah Penyelidikan Islam tersebut. Sebelum perbincangan dengan lebih mendalam berkenaan perbinaan kaedah penyelidikan Islam menggunakan disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam, adalah lebih sesuai sekiranya dibincangkan teori ilmu dalam epistemologi Islam dan disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam. Perbincangan mengenai epistemologi

Islam dan disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam akan dapat memberi platform yang lebih jelas antara pembinaan kaedah penyelidikan Islam disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam.

TEORI ILMU DALAM EPISTEMOLOGI ISLAM

Epistemologi merupakan satu cabang yang sangat penting dalam ilmu falsafah. Epistemologi lebih dikenali dengan teori ilmu. Istilah epistemologi berasal daripada gabungan perkataan Yunani “*episteme*” dan *logos*. “*Episteme*” bermaksud pengetahuan. “*Logos*” pula bermaksud teori atau kajian. Maka epistemologi membawa maksud teori ilmu. Epistemologi Islam merupakan Teori Ilmu Islam. Terdapat dua masalah pokok yang dibincangkan dalam epistemologi, iaitu masalah sumber ilmu pengetahuan dan masalah kebenaran ilmu pengetahuan (Abdul Rahman Abdullah, 2007).

Banyak pihak yang cuba untuk menjelaskan apakah dia teori ilmu dalam epistemologi Islam. Antaranya al-Farabi, Al-Ghazali, Al-Kindi, Ibn Sina mahupun Qutb al-Din Al-Shirazi (Osman Bakar, 1998). Namun yang paling jelas, apa yang disebutkan oleh Al-Ghazali melihat teori ilmu daripada empat sudut. Pertama, teori dan praktis. Kedua, ilmu *hudhuri* dan *husuli*. Ketiga, *syariyyah* dan ‘*aqliyyah*. Keempat, *fardh ‘ayn* dan *fardh kifayah*,

Secara lebih jelas, teori merupakan ilmu setakat mana yang diketahui. Praktis pula melibatkan setakat mana perlakuan manusia dibandingkan dengan setakat mana ilmu tersebut. Bagi ilmu *hudhuri* dan *husuli* pula, Al-Ghazali menyatakan ada ilmu yang boleh dipelajari (*husuli*), ada ilmu yang diperolehi (*hudhuri*). Ilmu yang boleh dipelajari seperti yang dibincangkan dalam ilmu *syariyyah* dan ‘*aqliyyah*. Ilmu yang diperolehi seperti wahyu yang hanya diberikan kepada para Nabi dan Rasul, ilmu laduni ataupun mukashafah (*kasyaf*) dan ilham. Seterusnya pembahagian dari sudut ilmu *syariyyah* (agama) dan ‘*aqliyyah* (akal). Pembahagian ini akan dibincangkan secara mendalam pada bahagian berikutnya. Akhir sekali, pembahagian ilmu dari sudut *fardhu ‘ayn* dan *fardhu kifayah*. *Fardhu*

'*ayn* merupakan ilmu berkaitan kewajiban beragama yang sepatutnya diketahui oleh setiap muslim. Fardhu kifayah pula merupakan ilmu yang menjadi kewajiban yang sekiranya telah dilakukan oleh sebahagian orang dalam sesuatu masyarakat akan melepaskan tanggung jawab sebahagian yang lainnya.

Bagi kertas kerja ini, perbincangan akan ditumpukan tentang pembahagian ilmu *syariyyah* dan '*aqliyyah* sahaja memandangkan tujuan kertas kerja ini adalah untuk membincangkan pembinaan Kaedah Penyelidikan Islam berdasarkan disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam. Perbincangan yang lebih mendalam akan dilakukan pada bahagian berikut.

DISIPLIN-DISIPLIN ILMU DALAM EPISTEMOLOGI ISLAM

Jika dilihat kepada pembahagian disiplin ilmu, al-Ghazali membahagikan ilmu kepada dua. Ilmu yang terkandung padanya pensyariatan dan ilmu yang berdasarkan kemampuan akal dan intelek manusia.

Ilmu Syariah sekurang-kurangnya harus menjelaskan tiga perkata. Pertama, ilmu *al-usul* (asas-asas agama); kedua, ilmu tauhid; dan ketiga, ilmu tentang kenabian dan ilmu akhir zaman (eskatologi) (Osman Bakar, 1998).

Ilmu syariah ini mempunyai empat sumber. Dua sumber utama (primer) iaitu al-Qur'an dan al-Sunnah; dan dua sumber sekunder, *ijma'* dan *athar* sahabat (Alias Azhar, 2013). Bagi memastikan keempat-empat sumber ini dapat difahami dengan betul, ilmu *muqaddimat* iaitu ilmu-ilmu alat dalam bahasa seperti *nahu*, *saraf*, *balaghah* dan *insya'*) dan *mutammimat* seperti ilmu tafsir bagi memahami al-Qur'an, ilmu usul hadith bagi memahami hadith, ilmu usul al-feqh untuk memahami kaedah istinbat hokum dan ilmu biografi (Osman Bakar, 1998).

Selain itu, ilmu *syariyyah* juga mempunyai ilmu-ilmu *furu'* (cabang). Cabang yang dimaksudkan ialah kewajiban manusia kepada Allah, kewajiban manusia sesama manusia dan kewajiban kepada diri sendiri iaitu ilmu akhlak. Bagi

kewajipan sesama manusia dapat ditunaikan melalui ilmu *muamalat* dan ilmu kontrak *ahwal syakhsiyyah*.

Bagi ilmu '*Aqliyyah*, al-Ghazali menyenaraikan sekurang-kurangnya empat ilmu iaitu matematik, mantik, fizik atau sains semulajadi dan metafizik. Ilmu matematik mengandungi disiplin aritmetik, geometri, astronomi dan astrologi dan music (Abdul Rahman Abdullah, 2007). Ilmu mantik berdiri dengan sendirinya sama melalui *tasawwur*, *tasdiq* dan *al-istidlal* (Shahir Akram Hassan, 2014).

Bagi ilmu Fizik atau sains semulajadi disenaraikan disiplin ilmu perubatan, meteorologi, mineralogi dan kimia. Pada bahagian ilmu '*aqliyyah*, al-Ghazali meletakkan pembahagian ilmu yang membincangkan tentang ilmu yang melampaui sains semulajadi atau lebih dikenali sebagai alam metafizik. Alam metafizik membincangkan ilmu ontologi, ilmu sifat-sifat ketuhanan, ilmu metafizik-ilmu halus, ilmu kenabian/ fenomena kewalian, ilmu terjemah mimpi, dan ilmu theurgy (*nairanjiyat*) (Osman Bakar, 1998; Alias Azhar, 2013).

ANALISIS PEMBINAAN KAEDAH PENYELIDIKAN ISLAM MENGGUNAKAN DISIPLIN-DISIPLIN ILMU DALAM EPISTEMOLOGI ISLAM

Seperti yang telah dibincangkan pada peringkat awal kertas kerja ini, dalam pembinaan kaedah penyelidikan Islam, sekurang-kurangnya terdapat tiga komponen penting iaitu reka bentuk kajian, kaedah pengumpulan data dan kaedah penganalisan data. Al-Ghazali pula membahagikan Epistemologi Islam kepada Ilmu *Syariyyah* dan '*aqliyyah*. Pada bahagian ini, dianalisis, bagaimanakah ilmu *Syariyyah* dan '*aqliyyah* untuk digunakan sebaiknya dalam pembinaan Kaedah Penyelidikan Islam.

Dari sudut reka bentuk dalam menjalankan penyelidikan, terdapat beberapa kaedah dalam ilmu *usul al-feqh*, *manahij mufassirin*, dan *manahij al-muhaddithin* yang boleh digunakan dalam membina reka bentuk sesuatu kajian. Hal ini

berikutan dengan adanya sumber wahyu, maka reka bentuk kajian dalam kaedah penyelidikan Islam perlu mempunyai reka bentuk yang dapat memenuhi keperluan berinteraksi dengan al-Qur'an dan al-hadith itu sendiri. Maka kaedah-kaedah yang ada perlu dibina berdasarkan ilmu-ilmu yang dinyatakan. Daripada disiplin-disiplin ilmu inilah boleh dibina reka bentuk kajian tematik, perbandingan, *ma'thur* dan sebagainya. Begitu juga ilmu *usul al-feqh* dan mantik dilihat dapat menyediakan satu rangka untuk membina strategi penyelidikan seperti *al-Istiqra'*, *al-Qiyas* dan *al-Qiyas al-Usuliy (tamthil)* (Shahir Akram hassan, 2014).

Dari sudut kaedah pengumpulan data pula, kaedah yang digunakan dalam ilmu qira'at, ulum al-Qur'an dan kaedah pengumpulan hadith dilihat mempunyai asas yang kukuh untuk diaplikasikan dalam kaedah pengumpulan data. Dalam kaedah pengumpulan hadith misalnya, Shahir Akram Hassan (2010) telah mencadangkan kaedah pengumpulan data menurut kaedah pengumpulan hadith. Secara ringkasnya kaedah pengumpulan data *Hadith* adalah bertujuan untuk mendapatkan data yang mempunyai tahap ketulenan yang tinggi. Hasil dari ketelitian kaedah pengumpulan data dari *Hadith* ini, data yang dikumpulkan amat terjaga. Proses pengumpulan data menurut kaedah pengumpulan data *Hadith* mempunyai tiga tahap. Pertama, sebelum mengumpulkan data, kedua semasa mengumpulkan data. Ketiga, selepas mengumpulkan data.

Satu lagi yang boleh diambil kira dalam kaedah pengumpulan data ialah penggunaan konsep *mutawatir* dalam pengkelasan qira'at atau pun hadith. Sekiranya dalam bidang qira'at, sesuatu qira'at dikelaskan kepada *mutawatirah*, *masyhurah* dan *syazzah*, kenapakah tidak, dalam proses pengumpulan data, dikelaskan data yang telah dikumpulkan melalui kaedah yang dicadangkan di atas kepada *mutawatirah*, *masyhurah* dan *syazzah* sebagai tanda kesahan dan kebolehpercayaan data yang telah dikumpulkan. Dalam kaedah penyelidikan lazim disebut sebagai kesahan data (*validity*) dan kebolehpercayaan data (*reliability*).

Dari sudut kaedah penganalisan data pula, kebiasaannya sesuatu kajian digunakan sama ada kaedah analisis kandungan atau analisis tekstual (Blaikie, 2009; Neuman, 2011). Walau bagaimanapun, perbezaan kaedah-kaedah ini sekadar membincangkan sama ada sesuatu data itu boleh dianalisis menurut apa yang dapat difahami daripada teks atau kontekstual. Sedangkan, jika dilihat kembali antara pendapat ulama berkenaan *sab'atu ahruf*, analisis boleh dihuraikan sama ada dari sudut tekstual atau kontekstual dengan lebih mendalam. Analisis, penerangan dan penjelasan dapat diberikan menggunakan istilah 'amr (perintah), nahyu (larangan), wa'd (janji), wa'id (ancaman), jadal (perdebatan), qasas (cerita), dan mathal (perumpamaan) atau 'amr, nahyu, halal, haram, muhkam, mutasyabih, dan amthal. Atau pun melihat data yang telah dikumpul dari tujuh bentuk perubahan seperti ikhtilaf al-asma' (perbezaan kata benda), perbezaan dari aspek I'rab (harakat akhir kata), perbezaan dalam tashrif, perbezaan dalam taqdim (mendahulukan) dan ta'khir (mengakhirkan), perbezaan dari Segi Ibdal (penggantian) baik penggantian huruf dengan huruf, atau pun lafaz dengan lafaz, perbezaan kerana ada penambahan dan pengurangan dan mungkin juga perbezaan lajiah seperti bacaan *tafkhim* (menebalkan) dan *tarqiq* (menipiskan), *fatah* dan *imalah*, *izhar* dan *idgham*, *hamzah* dan *tashil*, *isymam*, dan lain-lain. Walau pun asasnya adalah Bahasa Arab, namun bahasa lain tidak terkecuali dari menggunakan kaedah yang sama, atau pun hampir-hampir sama.

Pada masa yang sama, al-Ghazali juga meletakkan ilmu-ilmu '*aqliyyah* seperti matematik, kimia dan lain-lain dalam disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam. Maka adalah wajar untuk dipertimbangkan ilmu matematik, ilmu statistik dan sebahagian daripada ilmu mantik (Shahir Akram Hassan, 2014) untuk menjadi asas kepada kaedah analisis kuantitatif yang bersesuaian dengan falsafah, wahyu dan kepeluan Kaedah Penyelidikan Islam. Dengan kaedah ini, secara tidak langsung menunjukkan Kaedah Penyelidikan Islam juga mampu untuk menerangkan ilmu dan kebenaran dalam bentuk dan bahasa yang boleh difahami dan diterima dalam ilmu semasa.

Jelas dilihat disini, jika Kaedah Penyelidikan Islam dibina daripada disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam sekurang-kurangnya tiga permasalahan dalam Kaedah Penyelidikan lazim yang mengkaji berkenaan Islam dan Muslim seperti yang dibangkitkan Muhammad Syukri Salleh (2008) dapat diselesaikan. Pertama, apabila epistemologinya Islam, maka tasawur Islam pastu akan datang dengan sendirinya. Kedua, alat yang tidak mencukupi untuk memahami realiti sosial terutamanya dalam mengkaji apa yang boleh dilihat dan tidak boleh dilihat. Ketiga, ia boleh menjaga akidah umat Islam.

KESIMPULAN

Daripada perbincangan di atas, dapat disimpulkan empat perkara. Pertama, disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam yang mempunyai nilai keaslian yang tinggi dan kaedah-kaedah yang mendalam. Kedua, terdapat usaha yang giat dijalankan bagi membina satu kaedah penyelidikan yang berteraskan ilmu-ilmu Islam yang dinamakan Kaedah Penyelidikan Islam. Ketiga, Kaedah Penyelidikan Islam yang dibina menggunakan disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam menggabungkan antara *naqli* dan *aqli*. Keempat, kaedah-kaedah yang terdapat dalam disiplin-disiplin ilmu epistemologi Islam dilihat boleh digunakan dalam membina Kaedah Penyelidikan Islam sama ada dalam reka bentuk kajian, kaedah pengumpulan data dan kaedah penganalisan data. Kesimpulannya, disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam dilihat dapat menyumbang dan digunakan dalam pembinaan Kaedah Penyelidikan Islam. Disiplin-disiplin ilmu dalam epistemologi Islam perlu menjadi tunjang kepada pembinaan Kaedah Penyelidikan Islam

Penghargaan

Kertas kerja ini merupakan sebahagian daripada hasil penyelidikan yang bertajuk *Seni Penaakulan dalam Kaedah Penyelidikan Islam* dan telah dibiayai oleh Geran *Research University Individual* (RUI), Universiti Sains Malaysia (2012–2015) [(RUI)1001/CISDEV/816207].

BIBLIOGRAFI

- Al-Quranul Karim.
- 'Abd al-Fattah al-Qadi. (2002). *Al-Budur al-Zahirah fi al-Qira'at al-'Ashr al-Mutawatirah*. Algeria: Maktabah Anas bin Malik.
- 'Abd al-Wahhab Ibrahim. (1993). *Kitabat al-Bahth al-'Ilmi Wa Masadir al-Dirasat al-Fiqhiyyah*. Jeddah: Dar al-Shuruq.
- 'Abd al-Latif Muhammad al-'Abd (1978). *Manahij al-Bahth al-'Ilmi*. Kaherah: *Maktabat al-Nahdat al-Misriyyah*.
- Abi 'Amru 'Uthman Sa'id al-Dani. (1930). *Al-Taysir fi al-Qira'at al-Sab'*. Istanbul: Matba'ah al-Daulah.
- 'Ali Muhammad al-Dabba'. (1999). *Al-Idaat fi Bayan Usul al-Qira'at*. Kaherah: Maktabah Al-Azhariyyah Li al-Turath.
- Adler, E. S. & Clark, R. (2008). *How It's Done: An Invitation to Social Research*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Ahmad Damanhuri. (2006). *'Idah al-Mubham Fi al-Ma'ani al-Sullam*. Beirut: *Maktabat al-Ma'arif*.
- Ahmad ibn al-Jazari. (2000). *Syarh Toyyibah al-Nashr*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Ahmad Mahdzan Ayob. (2005). *Kaedah Penyelidikan Sosio Ekonomi (Edisi Ketiga)*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ahmad Sunawari Long. (2011). *Pengenalan Metodologi Penyelidikan Pengajian Islam*. Bangi: Jabatan Usuluddin dan Falsafah, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Alias Azhar (2013). "Sains dan Teknologi dalam Ketamadunan Islam: Analisa Epistemologi dan Metodologi", *Jurnal al-Tamaddun*, Jld. 8, No. 1, hlm. 51-66.
- Babbie, Earl. (2013). *The Practice of Social Research*. Kanada: Wadsworth, Cengage Learning.
- Bacon, Francis. (1955). *Novum Organum Scientiarum*. New York: P. F. Collier and Son.
- Baharudin Ahmad (2008a). "Ilmu Tradisional: Pencarian Moden", dlm. Baharudin Ahmad, (Ed.). *Agama dan Sains Moden*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Pustaka.
- Berg, Bruce L. & Lune, Howard. (2012). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. New Jersey: Pearson.
- Bickerstaff, Susan & Monroe-Ellis, Mary (2012). "Adoption and Adaptation: A Framework for Instructional Reform", *Inside Out*, Jld. 1, No. 2, hlm. 1-4.
- Blaikie, Norman. (2008). *Analyzing Quantitative Data*. London: Sage Publication Ltd.
- Blaikie, Norman. (2009). *Designing Social Research*. Cambridge: Polity Press.
- Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. New York: David McKay Co. Inc.
- Brickell, G. J., Ferry, B. & Harper, B. (2002). "Developing informal reasoning skills in ill-structured environments: A case study into problem-solving strategies." dalam *Proceedings from the 19th Annual Conference of the*

- Australasia Society for Computers in Learning in Tertiary Education (ASCILITE)*. Auckland, New Zealand: UNITEC, Institute of Technology.
- Chua Yan Piaw. (2006). *Kaedah dan Statistik Penyelidikan: Kaedah Penyelidikan*. Malaysia: McGraw-Hill Education.
- Copi, Irving M., (1982). *Introduction of Logic*. New York: McMillan Publishing.
- Fairclough, Norman. (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for Social Science*. New York: Routledge.
- Farid al-'Ansari. (2008). *Abjadiyyat al-Bahth Fi 'Ulum al-Shar'iyah*. Amman: *Dar al-Hamid*.
- Fazlur Rehman Faridi (Ed.). (1999). *Islamic research methodology: Some reflections*. Kuala Lumpur: Synergy Book International.
- H. Abuddin Nata. (2008). *Metodologi Studi Islam*. Jakarta: PT Rajagrafindo Persada.
- H. Syukriadi Sambas. (2003). *Mantik Kaidah Berpikir Islami*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.
- Hairudin Harun. (1992). *Daripada Sains Yunani Kepada Sains Islam*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Helder, Bodil. (2011). *Textual analysis: An approach to analysis professional texts*. Frederiksberg: Narayan Press.
- Ibrahim 'Abd al-Rahman Ibrahim. (1999). *Al-Madkhal Li al-Dirasat al-Fiqh al-Islamiy*. Jarsh: *Dar al-Thaqafah*.
- Irfan Ahmad Khan (Ed.). (1996). *Problems of Research in Islamic revealed: Revealed Knowledge (Islamic Studies)*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Jamil Farooqui (Ed.). (1999). *Islamic perspective of methodology in Social phenomenal context*. Kuala Lumpur: Synergy Book International.
- Khalid Yahya Blankinship (Ed.). (1999). *The Need for an Islamic Theory and Methodology of History*. Kuala Lumpur: Synergy Book International.
- Lindkvist, K. (1981). "Approaches to Textual Analysis", Bab 1 dalam K. E. Rosengren, (ed.), *Advances in Content Analysis*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Louay Safi (1996). *The Foundation Of Knowledge-A Comparative Study In Islamic and Methods Of Inquiry*. Kuala Lumpur: International Islamic University Malaysia Press.
- Mahmud Khalil al-Husari. (1999). *Ahkam Qira'at al-Qur'an al-Karim*. Makkah: Maktabah al-Makkiyyah.
- Manna' Khalil Qattan (1998). *Mabahith Fi 'Ulum al-Qur'an*. Beirut: Maktabah al-Risalah.
- Mohamad Najib Abdul Ghafar (1999). *Penyelidikan Pendidikan*. Skudai, Johor: Penerbit Universiti Teknologi Malaysia.
- Mohammad Rafiuddin (Ed.). (1996). *Problems of Research in Islamic revealed: Revealed Knowledge (Islamic Studies)*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mohd Sheffie Abu Bakar (1995). *Metodologi Penyelidikan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka (DBP)
- Mohd Syahmi Mohd Miswan. (2014). *Dilalah dalam Kaedah Penyelidikan Berteraskan Islam*. Disertasi Sarjana Sains Kemasyarakatan (Pengurusan Pembangunan Islam) yang diserahkan kepada Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan, Universiti Sains Malaysia. Tidak diterbitkan.

- Mohd Syahmir Alias. (2014). *Konsep Saintifik dalam Kaedah Penyelidikan Berteraskan Islam: Analisis Pemikiran Ibn al-Haytham*. Disertasi Sarjana Sains Kemasyarakatan (Pengurusan Pembangunan Islam) yang diserahkan kepada Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan, Universiti Sains Malaysia. Tidak diterbitkan.
- Muhammad Khalid Mansur et al. (2002). *Al-Mazhar fi Syarh al-Shatibiyyah*. Amman: Dar 'Ammar.
- Muhammad bin Muhammad bin Muhammad bin Al-Jazari. (1998). *Al-Nashr Fi al-Qira'at al-'Ashr*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Muhammad Muhammad 'Amziyan. (1991). *Manhaj al-Baith al-'Ijtima'iy baina al-Wad'iyyah wa al-Mi'yariyyah*. Virginia: al-Ma'had al-'Alami al-Fikr al-Islami.
- Muhammad Syukri Salleh. (2003). *Tujuh Prinsip Pembangunan Berteraskan Islam*. Kuala Lumpur: Zebra Editions Sdn Bhd.
- Muhammad Syukri Salleh. (2008). "Kaedah Penyelidikan Berteraskan Islam: Keperluan, Kedudukan dan Hala Tuju". *Pemikir*, Bil. 54, Oktober-Disember. hlm. 133-164. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 8.
- Muhammad Syukri Salleh. (2010). "Rethinking Wealth Management: An Islamic Preliminary View". *Workshop in Shariah Issues in Islamic Wealth Management*, Universiti Sains Islam Malaysia. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 15.
- Muhammad Syukri Salleh. (2011). "Ke Arah Kaedah Penyelidikan Berteraskan Islam", dlm. Zakaria Bahari, et al., (Ed.). *Pengurusan Ilmu, Ekonomi Dan Pembangunan Berteraskan Islam*. Pulau Pinang: Penerbit Universiti Sains Malaysia.
- Muhammad Syukri Salleh. (2012a). "Islamic Marketing: In Search Of Its Meaning". *Konferensi Internasional di Alam Melayu*, anjuran Program Pasca Sarjana UIN Sunan Gunung Djati Bandung dengan kerjasama Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaysia, di Gedung Merdeka Bandung, Indonesia, 20-22 November. Diterbitkan Semula Dalam Siri Kertas ISDEV No. 20.
- Muhammdd Mumtaz Ali (Ed.) (2008). *Conceptual and Methodological Issues in Islamic Research: A Few Milestones*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Pustaka.
- Mulla 'Ali al-Qari. (1948). *Al-Manh al-Fikriyyah Syarh al-Muqaddimah al-Jazariyyah*. Mesir: Maktabah al-Babi al-Halabi.
- Mustafa Hilmi. (2005) *Manahij al-Baith Fi al-'Ulum al-Insaniyyah*. Lubnan: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Muzaffar Iqbal (2009). *The Making of Islamic Science*. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust.
- Neuman, W. Lawrence. (2011). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, 7th ed. Boston: Allyn and Bacon.
- Nor Hanani Ismail. (2014). *Kaedah Naqad Al-Hadith Sebagai Kaedah Penentu Kesahan Data bagi Penyelidikan Berkaitan Islam*. Tesis Ijazah Doktor Falsafah yang diserahkan kepada Pusat Kajian Pengurusan Pembangunan Islam (ISDEV), Universiti Sains Malaysia.

- Nur Ilani Mat Nawi. (2012). *Aplikasi Algebra dalam Kaedah Penyelidikan Berteraskan Islam*. Disertasi Sarjana Sains Kemasyarakatan (Pengurusan Pembangunan Islam) yang diserahkan kepada Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan, Universiti Sains Malaysia. Tidak diterbitkan.
- Osman Bakar. (1998). *Classification of Knowledge in Islam*. Cambridge: Islamic Texts Society.
- Reevany Bustami, Eleesya Nasruddin & Norman Blaikie. (2006). *Lima Falsafah Penyelidikan*. Pulau Pinang: KnowledgeCraftsmen.
- S.M Yunus Gilani (Ed.). (1996). *Problems of research in Islamic Studies; Approaches and Sources*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Sayyid Lashin Abu al-Farah dan Khalid Muhammad (2003). *Taqrib al-Ma'ani Fi Syarh Hurz al-Amani Fi al-Qira'at al-Sab'*. Madinah al-Munawwarah: Dar al-Zaman.
- Shahir Akram Hassan. (2010). *Kaedah Pengumpulan Hadith sebagai kaedah pengumpulan data*. Disertasi Sarjana Sains Kemasyarakatan (Pengurusan Pembangunan Islam) yang diserahkan kepada Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan, Universiti Sains Malaysia.
- Shahir Akram Hassan. (2014). *Aplikasi Kaedah Penaakulan Mantik dalam Penyelidikan Berkaitan Islam*. Tesis Ijazah Doktor Falsafah yang diserahkan kepada Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan, Universiti Sains Malaysia.
- Stanley & Sedlack (1992). *Social Research: Theory and Methods*. Canada: Allyn and Bacon.
- Stebbins, R.A. (2001). *Exploratory research in the Social Science* (Sage University Paper series on qualitative research methods, bil. 48). Thousand Oaks: Sage..
- Sulaiman Hj Noordin. (1979). *Sains Barat Moden Dan Percanggahannya Dengan Islam*. Kajang: Nuur Publications.
- Sulaiman Hj Noordin. (1992). *Sains, Falsafah dan Islam*. Bangi: Pusat Pengajian Umum, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Sutrisno Hadi (1991). *Methodology Research II*. Yogyakarta: Andi Offset.
- Syarifah Zaleha Syed Hasan, et. al. (2001). *Pengantar Sains Sosial*. Bangi, Selangor: Pusat Pengajian Jarak Jauh, Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM).
- Ticehurst, G.W dan Veal, A.J. (1999). *Business Research Methods: A Managerial Approach*. Australia: Addison Wesley Longman.
- Tuckman, Bruce W. (1999). *Conducting Educational Research*. Fort Worth: Harcourt Berce College Publisher.
- Vall, Jon Obert. (2003). *Asia Tenggara Kosentrasi Baru Kebangkitan Islam*, terj: Moeflich Hasbulllah. Jakarta: Fokus Media.
- Wan Mohd Khairul Firdaus Wan Khairuldin. (2014). *Aplikasi proses penfatwaan dalam Kaedah Penyelidikan Berteraskan Islam*. Tesis Ijazah Doktor Falsafah yang diserahkan kepada Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan, Universiti Sains Malaysia.
- Weathington, L. Bart, Cunningham, Cristopher J.L., & Pittenger, David J., (2010). *Research Methods For The Behavioral And Social Sciences*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Yin, Robert K. (2009). *Case Study Research: Design and Methods*. USA: Sage.